

Mandagumo šnekos aktai vaikų kalboje: pragmatinės klaidos ir įsisavinimas

Viktorija Kavaliauskaitė-Vilkinienė

Vytauto Didžiojo universitetas

kavaliauskaite.viktorija@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje aptariama sustabarėjusiomis frazėmis reiškiamų mandagumo šnekos aktų (pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo, mandagumo žodžių *prašau / prašom*, atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo) raiška ir raida dviejų vaikų, 1;6–2;7¹ amžiaus berniuko ir 1;8–2;8 amžiaus mergaitės, kalboje. Tyrimo imtasi siekiant papildyti lietuvių vaikų lingvistinės pragmatikos tyrimus. Nors mandagumo reiškinys vaikų kalboje laikytinas svarbiu pragmatikos raidos ir komunikacinės kompetencijos rodikliu, iki šiol vis dar trūksta mandagumo įsisavinimą lietuvių vaikų kalboje analizuojančių tyrimų. Tyrimo duomenų šaltinis – du natūralaus stebėjimo metodu sukaupti vaikų kalbos tekstynai, reprezentuojantys tirtų vaikų kalbos raidą per maždaug vienus metus. Atliekant tyrimą, tekstynuose ieškota mandagumo šnekos aktų, jie fiksuoti ir analizuoti. Duomenų analizė atskleidė, kad trečiųjų metų pradžioje tirti vaikai jau taisyklingai vartojo daugelį tirtų mandagumo šnekos aktų. Gausiai iliustruojant, straipsnyje aktualizuojami iki minėto laikotarpio rasti sunkumai įsisavinti mandagumo šnekos aktus (vaikų darytos pragmatinės klaidos) ir tėvų pastangos socializuoti vaikus, interakcijoje taikant mandagumo ugdymo strategijas.

Raktažodžiai: psicholingvistika, vaikų kalba, mandagumo šnekos aktai, kalbos įsisavinimas, kalbos socializacija, mandagumo ugdymas

1. Įvadinė dalis

Mandagumo klausimai antropologus, sociologus, lingvistus domina jau ne vieną dešimtmetį. Šiuo kalbiniu ir sociokultūriniu reiškiniu ypač pradėta domėtis XX a. antroje pusėje, kai greta mandagumo, kaip socialinės normos, sampratos veikiama *šnekos aktų teorijos*², Grice'o (1975), Lakoff (1973,

¹ Taip žymimas vaiko amžius (metai ir mėnesiai). Pavyzdžiui, 2;7 – dveji metai septyni mėnesiai.

² Literatūroje šnekos aktas apibrėžiamas kaip „sąmoningas ir tikslingas kalbinis veiksmas, atliekamas pagal konkrečios visuomenės kalbinio elgesio normas“ (LDTŽ 2012: 194). Pagrindinius šnekos aktų teorijos principus suformulavo Austinas (1962), pažymėdamas, kad leksemomis yra atliekami socialiniai veiksmai (pvz., prašoma, atsiprašoma, dėkojama, draudžiama ir pan.) ir net keičiama tikrovė (pvz., kunigo išstartais žodžiais yra įteisinama santuoka). Vėliau teoriją plėtojo Searle'as (1965, 1975, 1976) ir kt.

1975), Brown bei Levinsono (1987 [1978]) ir Leecho (1983) darbų pradėjo formuotis pragmatinė mandagumo koncepcija (plačiau žr. Fraser 1990; Hilbig 2009). Mandagumo, kaip socialinės normos, samprata literatūroje tapatinama su tuo, kas dar kitaip vadinama etiketu – visuomenėje priimtu normatyviniu konstruktu, kaip reikia kalbėti, ar, kitaip tariant, geromis manieromis (žr. Fraser 1990: 220–221), paprastai apimančiomis sustabarėjusių mandagumo frazių vartoseną. Pragmatiniu požiūriu į mandagumo reiškinį žvelgiama plačiau. Kalbos etiketo ribose neišsitenkama, nes manoma, kad mandagumas gali būti reiškiamas ne tik sustabarėjusiomis mandagumo frazėmis, bet apskritai įvairiais šnekos aktais tam tikrose situacijose įgyjančiais mandagumo požymį (Hilbig 2009: 15). Atlikdami mandagumo tyrimus, mokslininkai dažniausiai remiasi Brown ir Levinsono (1987 [1978]) išplėtotą pragmatine mandagumo koncepcija, kitaip dar įvardijama *įvaizdžio saugojimo teorija*³, kurioje mandagumas plačiausiai suvokiamas kaip tam tikrų kalbinių strategijų taikymas geriems tarpusavio santykiams palaikyti. Šioje mandagumo koncepcijoje mandagumas siejamas su socialiniu kontekstu ir pokalbio dalyvių tarpusavio santykiais (jų socialiniu bendrumu ar atskirtimi), atitinkamai lemiančiais neoficialų / oficialų ar, kitaip tariant, artimą (draugišką) / pagarbų pokalbio dalyvių bendravimo stilių.

Pastaruoju metu lietuvių mandagumo raiška tiriama taikant pragmatinę mandagumo koncepciją (žr. Čepaitienė 2007; Hilbig 2009; Kamandulytė-Merfeldienė, Vainilavičiūtė 2018), nors apskritai daugiau atlikta kalbos etiketo tyrimų, kuriuose apibendrinamos lietuvių kalbos etiketo normos ar kalbos kultūros požiūriu teikiami jų vertinimai (žr. Grigas 1969; Kučinskaitė 1990; Malakauskas 1994; Baltrušaitis 1999; Bylaitė-Lapinskienė 2004; Lapinskienė 2004, 2011; Šukys 2006: 302–308). Šiuo straipsniu siekiama prisidėti prie lietuvių mandagumo tyrimų į analizuojamą reiškinį žvelgiant

³ Šioje mandagumo koncepcijoje aktualizuojama įvaizdžio (angl. *face*) sąvoka, kuri Brown ir Levinsono (1987 [1978]) veikale apibrėžiama kaip reputacija ar viešas savęs pateikimas (angl. *public self-image*). Jų teorijoje teigiama, kad pašnekovai rūpinasi vienas kito įvaizdžiu, todėl, pasitelkdami įvairias mandagumo raiškos priemones, stengiasi sušvelninti įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus (angl. *face threatening acts*). Autoriai įvaizdį skirsto į pozityvųjį (kai siekiama būti suprastam ir aplinkinių priimtam) ir negatyvųjį (kai siekiama atsiriboti ir būti nepriklausomam), o pagal tai skirstomas ir mandagumas: pirmuoju atveju bendraujama neoficialiai, reiškiamas artumas, draugiškumas, antruoju – formaliai pagal socialinį statusą, reiškiamas pagarba, išlaikomas atstumas (žr. Brown, Levinson 1987: 61–63). Nors pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijoms aptarti autoriai skiria daugiausia dėmesio, be jų išskiria ir dar keletą: kalbėjimą tiesmukai (angl. *bold on-record*), kalbėjimą netiesiogiai, užuominomis (angl. *off-record*). Taip pat pažymi, kad šnekos aktas gali būti išvis neatliekamas, siekiant įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto apskritai išvengti. Konkreti mandagumo strategija pasirenkama įvertinus šnekos akto grėsmę adresato įvaizdžio lūkesčiams. Ji nustatoma įvertinus tris sociologinius kintamuosius:

- 1) socialinį nuotolį (pašnekovų artimumą);
- 2) galios skirtumą tarp pašnekovų (socialinį statusą, rodantį, kiek kalbėtojas gali primesti savo valią klausytojui);
- 3) kiek konkrečioje kultūroje ir situacijoje prašymas ar reikalavimas yra pagrįstas (Brown, Levinson 1987: 74).

iš kalbos įsisavinimo perspektyvos ir papildant šiuos tyrimus iki šiol nedaug mandagumo aspektu analizuotais vaikų kalbos duomenimis.

Mandagumo įsisavinimas yra svarbi kalbos raidos proceso dalis, rodanti komunikacinę vaiko kompetenciją⁴. Mandagumo raiškos vaikų kalboje tyrimu gilinamasi į pragmatikos raidą, aiškinamasi, kaip ir kada vaikai įsisavina kalbines konvencijas ir kada kalbinėmis raiškos priemonėmis geba veiksmingai siekti komunikacinių tikslų. Pragmatikos raida, mandagumo raiška ir įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje iki šiol tyrinėti nedaug. Balčiūnienė (2009) analizavo pokalbio struktūros įsisavinimą, iš dalies tyrė ir kai kuriuos mandagumo šnekos aktus. Vienas iš mandagumo šnekos aktų, prašymai (kitaip dar įvardijami nurodymais), analizuoti priešmokyklinio (Balčiūnienė, Ančlauskaitė 2011) ir 1;6–2;8 amžiaus (Kavaliauskaitė 2016⁵) vaikų kalboje. Iširta, kad trečiųjų metų pradžioje tirti lietuvių vaikai jau buvo įsisavinę pagrindinius prašymų raiškos modelius (žr. Kavaliauskaitė 2016). Šiuo straipsniu siekiama išnagrinėti kitų mandagumo šnekos aktų raišką ir raidą lietuvių vaikų kalboje. Straipsnyje apsiribojama tik sustabarėjusiomis frazėmis reiškiamų mandagumo šnekos aktų (t. y. pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo, atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo, mandagumo žodžių *prašau / prašom*) tyrimu. Nors apsiribojama etiketo formulių vartosenos tyrimu, į mandagumo reiškinių žvelgiama ne tik kaip į socialinio gyvenimo gairę ir socialinę normą, kurios vaikai nuo pat mažens yra socializuojami laikytis, bet ir svarbų pragmatikos raidos ir komunikacinės kompetencijos rodiklį, atskleidžiantį vaiko gebėjimą bendrauti sklandžiai, atsižvelgiant į tarpusavio santykius ir socialinį kontekstą.

2. Tyrimų apžvalga

Mandagumo konvencijų nepaisymas gali sukelti neigiamas socialines pasekmes, sudaryti netaktiško ir nemalonaus žmogaus įvaizdį (Gleason et al. 1984: 494), todėl nuo pat mažens mandagumo ugdymas namų ir auklėjimo bei mokymo įstaigų aplinkoje yra neatsiejama vaikų ugdymo dalis. Mokydami mandagumo, suaugusieji padeda vaikams socializuotis, moko socialiai tinkamo elgesio ir kalbos normų, be to, ugdo ir tokias teigiamas ir bendražmogiškai svarbias asmenines savybes, kaip

⁴ *Komunikacinė kompetencija* – „žinios apie kalbos vartojimą ir gebėjimas kalbą vartoti realioje komunikacijoje“ (LDTŽ 2012: 103). Jos dedamosiomis dalimis laikoma *lingvistinė*, *sociolingvistinė* ir *pragmatinė kompetencijos*. *Lingvistinė kompetencija* apibūdinama kaip „kalbos išteklių ir kalbos vartosenos taisyklių žinios bei gebėjimas jas taikyti“ (LDTŽ 2012: 119); *sociolingvistinė* – „žinios ir gebėjimai, susiję su kalbos vartojimo socialinėmis dimensijomis“ (LDTŽ 2012: 187); *pragmatinė* – „gebėjimas tinkamai suprasti ir kurti šnekos aktus konkrečioje kalbinėje situacijoje, <...> gebėjimas suvokti, interpretuoti, ir kurti pragmatines pasakymų reikšmes, kurios gali kisti priklausomai nuo lingvistinio ir nelingvistinio konteksto“ (LDTŽ 2012: 158).

⁵ Kavaliauskaitės (2016) tyrime analizuoti tie patys vaikų kalbos tekstynai kaip ir šiame tyrime.

gerumas, empatija, gebėjimas atsižvelgti į kitą (žr. Greif, Gleason 1980; Gleason et al. 1984; Burdelski 2010, 2011).

Nuo pat mažens vaikus įprasta mokyti mandagumo šnekos aktų: kad tam tikrose situacijose reikia pasisveikinti, atsisveikinti, padėkoti, atsiprašyti, vartoti žodį *prašau* ar tam tikromis progomis pasveikinti. Šie šnekos aktai reiškiami sustabarėjusiomis frazėmis, kurias paprastai galima rasti kalbos etiketo klausimams apžvelgti skirtuose lavinamuosiuose veikaluose. Dėl to kad yra sustabarėjusios, nepasižymi dideliu raiškos variantiškumu ir jų yra mokoma specialiai, tyrimų duomenimis, mandagumo frazes įvairiomis kalbomis kalbantys vaikai pradeda vartoti anksti. Pavyzdžiui, literatūroje minima, kad vienu metų japonų vaikai pasitelkia ne tik neverbalinę mandagumo raišką, tinkamose socialinėse situacijose mojuoja ar nusilenkia, bet taip pat vartoja atsisveikinimo, mandagaus pasisveikinimo frazes, mandagumo žodį *prašau* (Nakamura 2001). Anglakalbių vaikų kalbos tyrimai taip pat atskleidžia, kad konvencionalios mandagumo frazės yra anksčiausiai vaikų įsisavinama verbalinė mandagumo raiška. Tiesa, kaip pažymi pasisveikinimo, atsisveikinimo ir dėkojimo mandagumo frazių įsisavinimą tyrusios Greif ir Gleason (1980: 165), pirmiausia, dar vienažodžių pasakymų kalbos įsisavinimo stadijoje⁶, daugumos vaikų kalboje pastebima tik pasisveikinimo ir atsisveikinimo raiška. Pasak autorių, dėkojimas įsisavinamas vėliau, nes reikia išmanyti situacinį kontekstą, kada tinkama padėkoti, priešingai negu produkuojant pasisveikinimo ar atsisveikinimo frazes, kada užtenka tik pakartoti pašnekovo ištartą frazę, kuri vaikui funkcionuoja kaip signalas atsakyti tą patį.

Vis dėlto, nors minėtųjų mandagumo šnekos aktų raiška vaikų kalboje pastebima anksti, Greif ir Gleason (1980) tyrimas, per kurį įteikiant dovaną tikėtasi 2–5 metų amžiaus vaikus skatinti pasakyti pasisveikinimo, atsisveikinimo ir dėkojimo frazes, atskleidė, kad vaikai nėra linkę šių frazių produkuoti savarankiškai (be tėvų raginimo). Tik 25 proc. atvejų vaikai atsakė į tyrėjo pasisveikinimą ir atsisveikinimą, 7 proc. padėjo už dovaną. Tyrėjos pažymėjo, kad savarankiškai vartoti minėtasias mandagumo frazes nebuvo linkę net ir vyresni vaikai. Be to, pabrėžė svarbų tėvų vaidmenį mokant vaikus mandagumo: vaikams nepasakius tikėtos mandagumo frazės, jie tėvų raginti pasisveikinti, atsisveikinti ar padėkoti.

⁶ Literatūroje yra išskiriamos universalios kalbos įsisavinimo stadijos (*ikikalbinė, vienažodžių pasakymų, pirmųjų žodžių junginių, vientisinių sakinių, sudėtinių sakinių*), būdingos įvairiomis kalbomis kalbantiems vaikams (žr. Ingram 1989: 53). Vienažodžių pasakymų stadija būdinga 1;0–1;6 amžiaus vaikams.

Dar rečiau mažų vaikų kalboje galima tikėtis išgirsti kitas mandagumo frazes. Pavyzdžiui, mokslininkų pažymima, kad vaikai vėliau įsisavina atsiprašymą, nes šiam šnekos aktui produkuoti reikia išmanyti ne tik situacines, bet ir socialines, moralines normas (Ely, Gleason 2006: 612). Remdamosi tėvų apklausų rezultatais, Ninio ir Snow (1996: 91) teigia, kad antrųjų metų pabaigoje atsiprašymą vartojo mažiau nei 20 proc. tirtų vaikų. Taigi nors pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo ar žodžio *prašau* raiška vaikų kalboje pastebima iki dvejų metų amžiaus, situacijai tinkami atsiprašymai dažniausiai fiksuojami tik trečiaisiais gyvenimo metais, o suaugusiųjų kalbai artima atsiprašymų raiška (išplėtota nusižengimo apibūdinimu ar pasiūlymu atlyginti nuostolius) tik ketvirtaisiais ar penktaisiais (Ely, Gleason 2006: 611–613; Ninio, Snow 1996: 92). Ninio ir Snow (1996: 92) taip pat pažymi, kad vaikai vėliau įsisavina sveikinimo ir linkėjimo šnekos aktus. Autorės aiškina, kad mažiems vaikams sudėtinga įsisavinti tokią mandagumo raišką, kurią produkuoti reikia išmanyti kultūrinį kontekstą ir ritualus, be to, sveikinimo ir linkėjimo situacijos nėra dažnos vaikų ir tėvų interakcijoje. Natūralu, kad kultūriniais niuansams perprasti reikia sukaupti daugiau socialinės patirties.

Kaip matyti, užsienio vaikų kalbos tyrėjai mandagumo šnekos aktų įsisavinimo klausimu domisi jau seniai, jų tyrimai pateikia svarbių vaikų kalbos raidos rezultatų. Remiantis aptartais tyrimais, galima kelti hipotezę, kad antraisiais–trečiaisiais gyvenimo metais lietuvių vaikai vartos didžiąją dalį minėtų mandagumo šnekos aktų.

3. Tyrimo metodas ir duomenys

Tyrimo duomenų šaltinis – du vaikų kalbos tekstynai, rengti Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkų (apie tekstynus plačiau žr. Balčiūnienė 2009; Kamandulytė 2009). Vaikų kalba įrašinėta taikant ilgalaikį natūralaus stebėjimo metodą, maždaug metus periodiškai įrašinėti kasdieniški vaikų pokalbiai su tėvais (pietaujant, žaidžiant, vaikščiojant lauke ir pan.). Įrašai transkribuoti ir morfologiškai koduoti laikantis CHILDES (MacWhinney 2000) programos standarto. Tekstynuose užfiksuota 1;6–2;7 Elvijaus (įrašų trukmė apie 20 val.⁷) ir 1;8–2;8 Monikos (įrašų trukmė apie 27 val.⁸) kalba. Abiejų vaikų kalbos raidą veikė panašios sąlygos. Abu vaikai stebėjimo laikotarpiu buvo vieninteliai vaikai šeimoje. Vaikai darželio nelankė, stebėjimo laikotarpiu daugiausia bendravo su tėvais. Jų šeimos priklausė viduriniajai socialinei klasei, tėvų išsilavinimas aukštasis. Su abiem

⁷ Iš viso tekстыne apie 72 000 žodžių. Iš jų apie 29 000 vaiko, apie 41 000 mamos, apie 2000 tėvo žodžių.

⁸ Iš viso tekстыne apie 120 000 žodžių. Iš jų apie 26 000 vaiko, apie 90 000 mamos, apie 3000 tėvo, likusi nedidelė dalis kitų kalbėtojų žodžių.

vaikais bendrauta bendrine kalba. Išsiskyrė tik tai, kad mergaitės tėvai tarpusavyje bendravo šiaurės panevėžiškių patarme, todėl ir mergaitės kalboje ankstyvuoju laikotarpiu esama tarmės ypatybių (žr. Balčiūnienė 2009). Palyginus vaikų kalbos raidą, nustatyta, kad mergaitės kalbos raida yra tipinė, o berniuko – ankstyvoji tipinė (jo kalboje ankstesnė gramatinės sistemos vystymosi pradžia, įvairus ir gausus žodynas) (Kamandulytė 2009).

Atliekant aptariamą tyrimą, minėtuose tekstynuose ieškota mandagumo šnekos aktų, jie žymėti ir analizuoti. 1 ir 2 lentelėse pateikiamas tirtų vaikų ir jų mamų⁹ kalboje rastų mandagumo frazių dažnumas¹⁰ skirtingais vaikų amžiaus laikotarpiais. Kadangi įrašinėjant duomenis siekta sukaupti kuo daugiau vaiko kalbos duomenų, tėvų tarpusavio pokalbiai tekstynuose tik fragmentiški ir negausūs, todėl pačių tėvų tarpusavio bendravimo modelis, kaip dažnai jie vienas kitam sako mandagumo frazes, deja, lieka nežinomas. Dėl to toliau darbe dėmesys koncentruojamas tik į dažniausiai tekstynuose užfiksuotus vaikų pokalbius su mamomis. Tiesa, paminėtina tai, kad net ir negausiai užfiksuotuose tėvų tarpusavio pokalbių fragmentuose esama keletas mandagumo frazių vartosenos pavyzdžių, kai padėkojama už paduotą daiktą, grįžus namo, kur nors išėjus ar kalbantis telefonu pasisveikinama / atsisveikinama ir pan. Taigi vaikai, be abejonės, girdi ir absorbuoja ne tik tėvų jiems sakomas mandagumo frazes, bet ir pačių tėvų tarpusavio bendravimo kultūrą.

	Pasisveikinimas		Atsisveikinimas		Dėkojimas		Prašau / prašom		Atsiprašymas		Linkėjimas		Sveikinimas	
	Elv	Mam	Elv	Mam	Elv	Mam	Elv	Mam	Elv	Mam	Elv	Mam	Elv	Mam
1;6	1	2	3	3	2	3	2	13	0	0	0	0	0	0
1;7	1	7	6	2	0	3	1	11	2	5	0	2	0	0
1;8	5	1	0	1	2	13	3	30	0	1	1	2	0	0
1;9	23	12	2	0	4	6	4	23	2	2	0	1	0	0
1;10	39	13	4	1	2	4	1	8	1	1	0	0	3	0
1;11	16	2	6	0	6	2	1	13	0	2	0	1	0	0
2;0	13	9	7	3	1	2	0	8	4	1	0	0	0	0
2;1	15	5	3	1	1	3	1	5	4	2	0	0	0	0
2;2	4	1	3	1	2	1	0	5	2	3	0	2	0	0
2;3	1	2	0	0	8	8	1	15	0	0	0	1	0	0
2;4	1	0	1	0	4	2	1	4	1	1	0	0	0	0

⁹ Per įrašus abu vaikai dažniausiai bendravo su mamomis, todėl lentelėse pateikiamas tik vaikų ir mamų užfiksuotų mandagumo frazių dažnumas.

¹⁰ Dažnumas skaičiuotas pasakymais, t. y. jei viename pasakyme mandagumo žodis kartotas keletą kartų (pvz., *ate ate*), tai skaičiuota kaip vienas mandagumo šnekos akto raiškos pavyzdys.

2;7	1	2	0	0	2	3	0	1	0	2	0	0	0	0
Iš viso	120	56	35	12	34	50	15	136	16	20	1	9	3	0

1 lentelė. Mandagumo šnekos aktų pasiskirstymas berniuko ir jo mamos kalboje analizuotais vaiko amžiaus laikotarpiais

	Pasisveikinimas		Atsisveikinimas		Dėkojimas		Prašu / prašom		Atsiprašymas		Linkėjimas		Sveikinimas	
	Mon	Mam	Mon	Mam	Mon	Mam	Mon	Mam	Mon	Mam	Mon	Mam	Mon	Mam
1;8	0	1	9	6	19	7	0	15	0	0	0	0	0	0
1;9	0	0	29	19	9	25	0	10	0	1	0	0	0	0
1;10	0	0	4	3	0	1	1	7	0	0	2	3	0	0
1;11	0	1	6	3	2	10	1	19	0	0	1	1	0	0
2;0	0	0	0	4	1	5	0	10	0	0	0	0	0	0
2;1	0	0	1	1	2	8	2	22	0	3	0	0	0	0
2;2	0	0	1	0	0	4	0	1	0	0	0	0	0	0
2;3	0	0	0	0	1	13	2	12	0	0	0	1	0	0
2;4	0	0	0	0	0	8	4	17	0	0	0	0	0	0
2;5	0	0	0	1	0	12	6	10	0	1	0	0	0	0
2;6	2	0	0	0	0	5	0	5	0	2	0	0	0	0
2;7	0	0	0	0	1	7	0	3	0	1	0	3	0	0
2;8	0	0	0	0	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0
Iš viso	2	2	50	37	36	105	16	134	0	9	3	8	0	0

2 lentelė. Mandagumo šnekos aktų pasiskirstymas mergaitės ir jos mamos kalboje analizuotais vaiko amžiaus laikotarpiais

Mandagumo frazių vartojimo dažnumą lemia situacinis kontekstas. Šiuo atveju reikia pripažinti, kad aptariamas tyrimas apribotas natūralaus stebėjimo metodu rinktais duomenimis. Kadangi įrašinėjant pokalbius mandagumo situacijos nebuvo inspiruojamos ir natūraliai ne visada susidurta su situacijomis, kuriose tiktų pasakyti konkrečią mandagumo frazę, kai kurie mandagumo šnekos aktai buvo itin reti arba jų apskritai nebuvo. Tiesa, galima manyti, kad lentelėse pateiktas užfiksuotų mandagumo šnekos aktų pasiskirstymas parodo natūralų jų dažnumą kasdieniuose vaikų pokalbiuose su mamomis. Juk išties galima numanyti, kad tokie mandagumo šnekos aktai, kaip sveikinimai ir linkėjimai, vaikų ir tėvų interakcijoje nedažni. Tą patvirtina surinkti duomenys. Taigi, analizuojant mandagumo šnekos aktų įsisavinimą, šiuo atveju svarbus ne užfiksuotas dažnumas, o tai, ar nedaroma pragmatinių mandagumo frazių vartosenos klaidų, t. y. ar vaikų kalboje esančios mandagumo frazės vartojamos tinkamame kontekste. Taip pat ar mandagumo frazes vaikas vartoja savarankiškai, ar raginamas tėvų. Toliau šie aspektai analizuojami detalčiau. Pirmiausia apžvelgiamos tėvų taikomos

mandagumo ugdymo strategijos ir jų vaidmuo vaikui socializuojantis. Paskui analizuojami vaikų vartojami mandagumo šnekos aktai, pragmatinės klaidos ir pragmatiškai taisyklingi pasakymai.

4. Mandagumo ugdymas vaikui socializuojantis

Socializacijos metu vaikams perduodama visuomenės kultūra, tradicijos, normos ir gyvenimo būdas. Mandagumo ugdymas jau ankstyvoje vaikystėje tampa neatsiejama kalbos socializacijos dalimi. Įvairių kultūrų tyrimai rodo, kad mandagumo ugdymas yra kultūriškai bendras reiškinys. Pavyzdžiui, tai, kad vaikai mokomi vartoti mandagumo frazes, rodo JAV (Gleason, Weintraub 1976; Greif, Gleason 1980; Gleason et al. 1984; Snow et al. 1990), Japonijoje (Burdelski 2010, 2011), PAR (Demuth 1986), Saliamono salose (Watson-Gegeo, Gegeo 1986) ar Gvadelupoje (Tessonneau 2005) gyvenančių vaikų atlikti kalbos tyrimai. Tirdami mandagumo įsisavinimą ir kalbos socializaciją, mokslininkai skiria keletą socializacijos strategijų. Daugelyje kultūrų suaugusieji taiko panašias mandagumo ugdymo strategijas. Pavyzdžiui, Burdelski (2011) įvardija šias:

- 1) *vaiko įgarsinimą* (angl. *speaking for a child*). Konkrečioje situacijoje vaikui nepasakius mandagumo frazės, ją už vaiką pasako suaugusysis (būdinga ikikalbinės kalbos įsisavinimo stadijos vaiko ir suaugusiojo interakcijos ypatybė);
- 2) *raginimus ir sufleravimus* (angl. *directives and prompting*). Smulčiau skirstoma į:
 - a) *nepilnus mandagumo frazių pasakymus* (kai pasakoma tik dalis, pavyzdžiui, pirmas skiemuo, tikintis, kad vaikas savarankiškai užbaigs pasakymą);
 - b) *klausimus* (pvz., *ką reikia sakyti?*; *jeigu kas nors pasako prašom, ką sakome?*);
 - c) *performatyvus* (kai tiesiogiai įvardijama, kokį mandagumo šnekos aktą konkrečioje situacijoje reikėtų produkuoti, pavyzdžiui, tokie pasakymai vaikams, kaip *atsiprašyk, reikia pasisveikinti* ir pan.);
 - d) *išprovokuotus mandagumo frazių pakartojimus* (pvz., *sakyk ačiū, reikia sakyti ačiū* ir pan.);
- 3) *persakytą kalbą* (angl. *reported speech*). Kai kalbantis vaikų porai, suaugusysis pakartoja ar reformuluoja mandagumo replikos reikalaujantį pasakymą, į kurį nebuvo atitinkamai sureaguota, ar įgarsina vieno vaiko žodžius kitam vaikui.

Tekstynų duomenimis, šiame tyrime analizuotus vaikus tėvai mandagumo mokė taikydami *raginimų ir sufleravimų strategiją*. Tekstynuose iš viso užfiksuota 61 (abiejuose tekstynuose panašiai) mandagumo ugdymo situacijas apimanti kalbinė raiška. Berniuko tekстыne daugiausia esama

raginimų pakartoti suaugusiųjų pasakytas mandagumo frazes (rasta 19 šios ugdymo raiškos pavyzdžių). Mergaitės tekstyne ši mandagumo ugdymo raiška užfiksuota 10 kartų. Aptariama mandagumo ugdymo strategija taikyta vaikui tam tikroje situacijoje nepasakius mandagumo frazės (žr. 1 pvz.) arba pavartojus netinkamą (žr. 2 pvz.).

1. Tėtis išeidamas atsisveikina su Monika (1;10)

TEV: ate.

TEV: pasakyk ate.

2. Mama paduoda Elvijui (1;8) valgyti

MAM: prašau, skanaus.

ELV: sanaus [: skanaus].

MAM: sakyk ačiū.

ELV: ačiū.

MAM: į sveikatą.

Dažniausiai vaikai buvo raginami pasakyti mandagumo frazes į juos kreipiantis liepiamosios nuosakos veiksmažodžiu (pvz., *sakyk labas / ate / labanakt / ačiū / prašau / atsiprašau*), taip pat jie raginti atlikti ir neverbalinį mandagumo aktą (pvz., *parodyk ate*). Rečiau į vaikus kreiptasi modaliniu veiksmažodžiu *reikia* (pvz., *reikia sakyti labanakt / ačiū / į sveikatą*).

Mergaitės tekstyne daugiausia *klausimais reiškiamų sufleravimų* vartoti mandagumo frazes (rasta 15 pavyzdžių), berniuko tekstyne ši mandagumo ugdymo raiška reta (rasti 3 pavyzdžiai). Mokydami mandagumo, tėvai vaikų klausdavo, ar konkrečioje situacijoje praeityje jie pasakė tinkamą mandagumo frazę (žr. 3 pvz.) ar ragindavo ją pasakyti (žr. 4 pvz.).

3. Monika (1;11) valgo šokoladą

MAM: skanus šokoladas, Monika?

MON: kanu [: skanu].

<...>

MON: močiutė davė.

<...>

MAM: o tu močiutei ačiū pasakei?

MAM: sakei ačiū močiutei?

MON: ačiū.

MAM: ačiū.

MAM: va šitaip reikia sakyti, kai gauni šokoladą.

4. Mama paduoda Monikai (2;0) valgyti

MAM: *prašau.*

MAM: *ačiū?*

<...>

MAM: ***tai gal ačiū pasakysi mamytei?***

MON: *ačiū.*

MAM: *ačiū.*

MAM: *gerai, prašau.*

Kartais užduodami klausimus tėvai tik atkreipdavo dėmesį, kad reikia pasakyti mandagumo frazę, tačiau neįvardydavo kokią, tikėdamiesi, kad vaikas gebės ją pasakyti savarankiškai (žr. 5 ir 6 pvz.).

5. Elvijus (1;11) nusičiaudi

ELV: *apči.*

MAM: *nusičiaudėjai?*

ELV: *nusisiaudijau [: nusičiaudėjau].*

MAM: ***o ką reik pasakyt, kai nusičiaudi?***

ELV: *ačiū.*

MAM: *iš pradžių atsiprašau, paskui tau mamytė sako į sveikatėlę, o tu sakai ačiū, taip?*

ELV: *ačiū.*

6. Monika (2;6) nori blynų

MON: *Monikai blynų bus.*

MAM: *nėra tų blynų, niekas neiškepė.*

MON: *močiutė todėl iškeps.*

MAM: *jeigu gražiai paprašysi.*

MAM: ***ar moki gražiai paprašyti?***

MAM: ***kaip reikia gražiai prašyti?***

MON: *noliu [: noriu] blynų.*

Matyti, kad tėvams svarbu vaikus išmokyti mandagumo. Nesulaukę norimos vaiko reakcijos, tėvai pakartoja sufleravimus vartoti mandagumo frazes (žr. 3, 4, 6 pvz.) taip primygtinai stengdamiesi vaiką išprovokuoti jas pasakyti. Iš pavyzdžių matyti, kad tėvai vaikus moko mandagumo ne tik ragindami ar sufleruodami vartoti mandagumo frazes, bet ir *metakalbiniais komentarais* – aiškinimais apie tam tikros kalbinės raiškos vartoseną (berniuko ir mergaitės tekstynuose atitinkamai rasti 5 ir 6 tokie mandagumo ugdymo raiškos pavyzdžiai). Pavyzdžiui, vaikui paaiškinama, kad gavus šokoladą reikia padėkoti (žr. 3 pvz.), nusičiaudėjus – atsiprašyti, komentuojamas mandagumo frazių eiliškumas, ką po ko reikėtų sakyti (žr. 5 pvz.). Prie mandagumo ugdymo vartojant metakalbinis komentarus taip pat galima priskirti kalbos apie mandagumo situacijas inicijavimą. Pavyzdžiui, vaiko

gali būti klausama, kaip sveikinama su gimtadieniu ir ko linkima, tokiu būdu vaikui primenant apie rečiau kasdieniame gyvenime pasitaikančias mandagumo raišką apimančias socialines situacijas (žr. 7 pvz.).

7. Elvijus (1;10) žaidžia ir kalbasi su tėvais

MAM: o kaip tu sveikini xxx su gimtadieniu?

ELV: seikinu [: sveikinu].

ELV: senkinu [: sveikinu].

MAM: o ką dar sakai?

ELV: gitadienis [: gimtadienis].

MAM: ką dar?

TEV: ko linki xxx?

ELV: sidainių [: saldainių].

Galiausiai, be jau aptartų mandagumo ugdymo būdų, berniuko tekstyne buvo keletas *performatyvų* pavyzdžių (žr. 8 ir 9 pvz.).

8. Elvijus (1;10) žaidžia su telefonu

MAM: pasisveikink.

ELV: pasiseikink [: pasisveikink].

MAM: sakyk labas.

ELV: liabas [: labas].

9. Elvijus (2;1) mušasi

TEV: atsiprašyk mamytės.

ELV: atsipasau [: atsiprašau] mamytės.

Taikydami šią mandagumo ugdymo strategiją, tėvai prašydavo produkuoti situacijai tinkantį mandagumo šnekos aktą, tikėdamiesi, kad tinkamą mandagumo frazę vaikas gebės pasakyti savarankiškai. Kaip matyti iš 8 pavyzdžio, kuriame vaikas mamos prašymo neįvykdė, o tik pakartojo jos pasakymą, vaikui ne visada pavykdavo prašomą atlikti mandagumo šnekos aktą susieti su tinkama mandagumo fraze. Vaikų kalbos tyrėjai pažymi, kad pašnekovo pasakymo pakartojimas yra būdinga vaikų kalbos ypatybė (Clark 2009: 296; Balčiūnienė 2009¹¹). Tokie pasakymai, ypač mažų (vienažodžius ar keliažodžius pasakymus gebančių produkuoti vaikų kalboje) laikomi imitacijomis

¹¹ Atlikdama Monikos (šios mergaitės kalba analizuojama ir šiame tyrime) pokalbio struktūros analizę kalbos įsisavinimo požiūriu, Balčiūnienė (2009) pažymėjo, kad pirmiausia mergaitės reakcija į tėvų pasakymus dažniausiai buvo tėvų pasakymų pakartojimai ir klausimai. Nuo 2;3 mergaitė pašnekovų pasakymus kartojo vis mažiau. Autorė pažymi, kad vaiko pasakymo pakartojimai dažnai pastebimi ir suaugusiųjų vaikams skirtoje (*vaikiškojoje*) kalboje. Vaikui augant, suaugusieji vaiko pasakymus kartojo vis mažiau.

(angl. *imitations*) – tokiu būdu vaikai mokosi naujų žodžių (Clark 2009: 296)¹². Taip pat ir berniukas aptariamame pavyzdyje imituoja mamą. Kadangi mama tikėjosi ne tokios vaiko reakcijos, ji performuluoja raginimą pasisveikinti tiesiogiai įvardydamą, kokią mandagumo frazę reikėtų pasakyti. Pavyzdys iliustruoja, kad iš pradžių vaikams gali kilti sunkumų prašomą produkuoti mandagumo šnekos aktą susieti su tinkama mandagumo fraze, veikiausiai todėl šis mandagumo ugdymo būdas tekstynuose rastas retai.

Pažymėtina, kad berniuko tekстыne mandagumo ugdymo raiškos pavyzdžių rasta tik iki 2;1 vaiko amžiaus laikotarpio. Vyresnis vaikas daugelį mandagumo frazių jau gebėjo produkuoti savarankiškai, todėl tėvams jį raginti vartoti mandagumo frazes taip dažnai neprireikdavo. Remiantis tekstynu, tėvų taikomoms mandagumo ugdymo strategijoms įtakos galėjo turėti vaiko amžius. Tiriamo laikotarpio pradžioje vaikas dažniausiai ragintas pakartoti tėvų pasakytas mandagumo frazes, o, vaikui kiek užtelėjus, rasta klausimais, metakalbiniais komentarais ir performatyvais reiškiamos mandagumo ugdymo raiškos. Galima manyti, kad tėvai tokiu būdu prisitaikė prie vaiko komunikacinės kompetencijos. Įvertindami vaiko žinių apie mandagumo frazių vartojimą stoką, pradžioje jie taikė tiesioginę strategiją – ragindavo vaiką mandagumo frazes pakartoti, o manydami, kad vaiko žinios apie kalbos vartoseną jau yra pakankamos, skatindavo vaiką frazes išstarti savarankiškai, prireikus taip pat paaiškindavo kalbos vartojimo niuansus.

Mergaitės tekстыne tokios aiškios tendencijos nematyti, nes nuo pat tiriamojo laikotarpio pradžios ji mokyta vartoti mandagumo frazes tiek mandagumo raišką stengiantis išprovokuoti klausimais, tiek tiesioginiais raginimais pakartoti tėvų pasakytas mandagumo frazes. Tiesa, didžiojoje dalyje minėtųjų klausimų buvo minimas mandagumo žodis (pvz., žr. 4 pvz.), taigi vaikui nereikėdavo pačiam jo prisiminti, todėl galima manyti, kad tokia ugdymo raiška taip pat prisitaikyta prie vaiko komunikacinės kompetencijos. Bent po keletą mandagumo ugdymo raiškos pavyzdžių mergaitės tekстыne rasta iki 2;6 amžiaus. Tiesa, iki šio laiko mergaitė daugelį mandagumo frazių jau gebėjo vartoti ir savarankiškai. Galima teigti, kad tėvų taikomos mandagumo ugdymo strategijos vaikams padėjo greitai perprasti mandagumo frazių vartosenos niuansus.

¹² Vėliau vaikai suvokia, kad pakartojimas pokalbyje gali atlikti tam tikras funkcijas: pavyzdžiui, tokiu būdu parodo, kad pasakymas buvo išgirstas ir suprastas (Balčiūnienė 2009: 13). Vyresnių lietuvių vaikų (dviejų penkiamečių) tarpusavio pokalbių tyrimas atskleidė, kad, pakartodami pašnekovo pasakymą, vaikai solidarizuojasi su pašnekovu, jam pritaria, patvirtina komentarą, pasitikslinka informaciją (Daraškienė, Hilbig 2019).

Apibendrinant rezultatus pažymėtina tai, kad šiame tyrime rastos panašios mandagumo ugdymo strategijos kaip ir kitų autorių tyrimuose (žr. Greif, Gleason 1980, Burdelski 2010, 2011). Tiek mergaitė, tiek berniukas panašiai raginti būti mandagiais. Tiesa, verta atkreipti dėmesį į individualius skirtumus: į berniuką dažniau kreiptasi tiesiogine mandagumo ugdymo raiška, jis dažniau ragintas pakartoti mandagumo frazę (pvz., *sakyk labas / ačiū ir pan.*); į mergaitę – netiesiogine, jai dažniau sufleruota užduodant klausimą (pvz., *kaip reikia gražiai prašyti?*). Norint išsiaiškinti, ar ši tendencija galėtų būti reikšminga lyčių skirtumų tyrimams, reikėtų atlikti daugiau panašių tyrimų.

5. Mandagumo šnekos aktai vaikų kalboje

Atlikus tyrimą matyti, kad tirtų vaikų pasakymus, kuriuose yra mandagumo frazių raiška, galima suskirstyti į neatliekančius ir atliekančius mandagumo funkciją. Pirmuoju atveju vaiko kalboje pastebima konvencionalią mandagumo raišką primenančių žodžių, tačiau vaikas juos vartoja nekonvencionaliai, t. y. savaip suprantama reikšme (neturėdamas intencijos išreikšti konvencionalaus mandagumo šnekos akto) ar dėl žaidybinių intencijų imituoja suaugusiųjų kalboje girdėtus žodžius. Antruoju – vaikas mandagumo frazes vartoja tikslingai mandagumo šnekos aktui išreikšti. Tą daryti gali pragmatiškai taisyklingai arba netaisyklingai (kai mandagumo frazę pavartoja netinkamame kontekste).

Mandagumo raišką iliustruojančių, tačiau mandagumo funkcijos neatliekančių, pasakymų rasta mergaitės kalboje. Tirtu laikotarpio pradžioje užfiksuotas mandagumo frazes mergaitė vartojo savitai (žr. 10 ir 11 pvz.).

10. Monika (1;8) piešia

MON: pupu.

MAM: pupų daug.

MON: ate.

MAM: kas?

MON: ate.

MAM: kur ate?

MON: a šia [: čia].

MAM: pupoms ate?

MAM: ate ate.

MON: pupu.

MON: ate.

11. Monika (1;9) žaidžia su buteliukais

MON: ate ate.

MAM: ate ate.

MAM: žiūrėk, kad nenukristų.

MON: ate, ate, ate.

MAM: ate ate buteliukams?

MON: ate ate.

MON: ate ate.

<...> ir toliau kartojasi

Pavyzdžiai iliustruoja, kad mergaitė veikiausiai dėl žaidybinių intencijų kartoja šį suaugusiųjų kalboje girdėtą žodį arba jį vartoja savaip suvokiama reikšme. Akivaizdu, kad toks vaiko pasakymas atsisveikinimo funkcijos neatlieka, taigi pavyzdžiuose teikiama raiška nelaikytina mandagumo šnekos aktu. Panašiai savitai pradžioje mergaitė vartojo ir dėkojimo žodį (žr. 12 pvz.).

12. Monika (1;8) pyksta

MAM: ką duoti?

MON: etn [ačiū].

MAM: ką duoti?

MON: etn [ačiū].

MAM: o tu pasakyk, ką duoti.

Tokią mandagumo frazių vartoseną galima būtų traktuoti tarpine stadija – t. y., nors vaiko kalboje pastebima mandagumo frazių vartosenos užuomazgų, pastarosios vartojamos nekonvencionaliai. Čia tinka prisiminti Gleason et al (1984: 494) išreikštą mintį, kad sakyti mandagumo frazes vaikai išmokomi dar prieš suvokdami jų reikšmę. Nors vaikai mokomi, ką konkrečioje situacijoje reikėtų pasakyti, mandagumo šnekos aktų reikšmė jiems nėra paaiškinama. Vaikams aktualizuojama tik tai, kad tam tikrose situacijose frazes būtina ištarti (plg. priešingai nei, pavyzdžiui, mokoma daiktų pavadinimų, kuriais suaugusieji drauge vaikus moko suvokti ir pavadinti konceptus: pavyzdžiui, tokie suaugusiųjų pasakymai vaikams, kaip *Čia yra kamuolys. Kamuolys yra raudonas*) (Gleason, Weintraub 1976: 134). Taigi sustabarėjusių mandagumo frazių įsisavinimas randasi kitaip nei daugumos kitų kalbos reiškinių: priešingai nei pastarųjų atveju, kai vartoseną randasi iš kompetencijos, mandagumo frazės pradedamos vartoti anksčiau nei įgyjama kompetencijos jas vartoti (Gleason, Weintraub 1976: 134). Natūralu, kad ankstyvuojau amžiaus laikotarpiu vaikui gali būti nelengva suvokti mandagumo šnekos aktų reikšmę ir pradžioje jis gali daryti pragmatinių mandagumo frazių vartosenos klaidų.

Atlikus tyrimą, išsiaiškinta, kad anksčiausiai vaikai pragmatiškai taisyklingai pradėjo vartoti **pasisveikinimo / atsisveikinimo** frazes. Tiesa, mergaitės kalboje buvo tik du pasisveikinimo raiškos pavyzdžiai, todėl toliau apibendrinant pasisveikinimo raišką remiamasi berniuko kalboje buvusiais pavyzdžiais. Remiantis tekstynu matyti, kad būdamas 1;6 berniukas pasisveikinimo ir atsisveikinimo frazes produkavo savarankiškai, t. y. be suaugusiojo raginimo tą padaryti (žr. 13 ir 14 pvz.) ir, remiantis pateiktais pavyzdžiais, šias mandagumo frazes vartojo tinkamame kontekste (susitikus pasisveikino, išsiskyrus atsisveikino), nepaisant to, kad kreipėsi į atsakyti negalinčius pliušinį žaislą ir paukštį.

13. Elvijus (1;6) pamato pliušinį žaislą

ELV: tiuši [: triušis], tiuši [: triušis], tiuši [: triušis]!

MAM: triušis.

sit: Elvijus nubėgo pas triušį.

ELV: tiuši [: triuši], tiuši [: triuši], laba, laba, laba.

14. Elvijus (1;6) su mama žiūri pro langą

MAM: paukščiukas skrenda, pažiūrėk.

ELV: baba.

MAM: baba, nuskrido paukščiukas.

ELV: ate.

MAM: ate paukščiukui.

Panašiai su nuskrendančiu paukščiu būdama 1;9 atsisveikino ir mergaitė (žr. 15 pvz.). Tiesa, šiuo metu žodį *ate* mergaitė vartojo ne tik pragmatiškai taisyklingai, bet ir, kaip jau aptarta, savitai, t. y. neturėdama intencijos išreikšti mandagumo šnekos akto.

15. Monika (1;9) pamato pro langą paukštį

MON: ate ate.

MAM: kam ate?

MON: ate ka [: kar] ka [: kar].

MAM: kar kar ate.

Išanalizavus vaikų tekstynų duomenis, matyti, kad aptariamoms mandagumo frazėms neretai vartotos žaidžiant, pavyzdžiui, imituojant pokalbį telefonu (žr. 16 ir 17 pvz.). Į tai įdomu atkreipti dėmesį analizuojant pokalbio struktūros žinias ir vaiko gebėjimą konvencionaliai pradėti, plėtoti ir užbaigti pokalbį. Vis dėlto analizuojamų amžiaus laikotarpių metu pokalbio telefonu imitacijos labai trumpos ir neišplėtos, imituojamas pokalbis apsiribojo tik pasisveikinimu, pokalbyje stokojama konvencionalios pokalbio telefonu pabaigos – atsisveikinimo.

16. Elvijus (2;2) imituoja pokalbį telefonu

ELV: kausau [: klausau].

*ELV: **labas, labas** mociute [: močiute].*

ELV: kambino [: skambino] močiutė.

17. Monika (2;6) imituoja pokalbį telefonu

MAM: sakyk, alio.

MON: alio.

*MON: **laba diena.***

*MON: **laba diena.***

MAM: ar čia močiutė?

MON: al [: ar] čia močiutė?

MON: paskambinau močiutei.

Dažniausiai pasisveikinimai vaikų kalboje buvo reiškiami žodžiu *labas*. Tačiau, kaip galima numanyti, tėvai vaikus pamoko ir kitos pasisveikinimo raiškos. Be to, vaikai mandagumo mokosi ne tik paisydami tėvų pastabų ir mokymų, bet ir stebėdami, kaip tėvai ir kiti suaugusieji bendrauja įvairiose socialinėse situacijose, todėl tekstynuose vaikų kalboje taip pat užfiksuota kitomis mandagumo frazėmis (*laba, laba diena, labas rytas, sveiki*) reiškiamų pasisveikinimų. Atsisveikinimo raiška variantiškumu nepasižymėjo. Atsisveikinimą vaikai reiškė žodžiu *ate*, po tėvų raginimo kartais vartojo žodį *labanakt*.

Vaikų kalboje taip pat anksti rastos **dėkojimo ir prašau / prašom** mandagumo frazės. Vis dėlto tirtu laikotarpio pradžioje vaikams trūko kompetencijos jas vartoti tinkamai. Vaikai painiojo (dažnai atkartodami suaugusiųjų pasakymus), kokiose situacijose reikia vartoti *ačiū* ir *prašau*. Tai iliustruojama toliau pateikiamomis pokalbių ištraukomis (žr. 18 ir 19 pvz.).

18. Elvijus (1;6) padeda mamai nešti pagalves

MAM: ačiū, kačiuk, koks tu geras.

MAM: ojojoi, kaip padedi mamytei tvarkyt.

MAM: va, labai ačiū, sūnyti.

*ELV: **atiu** [: ačiū].*

MAM: sakyk, prašau.

ELV: pašau [: prašau].

sit: mama nusijuokia.

MAM: šaunuolis.

19. Elvijus (1;6) žaidžia su žaislais

ELV: *didi, čiuku čiuku.*

MAM: *traukinuko nori?*

ELV: *tiuku tuk.*

MAM: *paduoti tau?*

ELV: *padok [: paduok].*

MAM: *prašau.*

ELV: ***pašau [: prašau].***

MAM: *sakyk ačiū.*

ELV: *didi.*

MAM: *sakyk ačiū.*

ELV: *didi.*

Kaip matyti iš pavyzdžių, berniukui trūksta žinių ir komunikacinės patirties apie *ačiū – prašau / prašau – ačiū* mandagumo replikų poras. Priešingai nei pasisveikinimo ar atsisveikinimo replikų poros, kurias pašnekovai gali išreikšti tokia pačia kalbine raiška (pvz., *labas – labas, ate – ate*), minėtosios replikų poros turi skirtingos raiškos mandagumo frazes, todėl mažam vaikui prireikia daugiau laiko tai įsisavinti. Aptariamuose pavyzdžiuose, elgdamasis panašiai lyg atsakytų į pasisveikinimą ar atsisveikinimą, vaikas pakartoja mamos pasakytą mandagumo frazę. Kadangi ji nėra konvencionali replikos pora, vaikas padaro pragmatinę klaidą, kurią mama nedelsdama pataiso paprašydama išstarti situacijai tinkamą mandagumo frazę. Iš pavyzdžių matyti, kad, nors vaikas į mamos mokymą sureaguoja ne visada, pasitaisymas į pragmatiškai taisyklingą pasakymą skatinamas komplimentu (žr. 18 pvz.), tokiu būdu vaiką ir toliau skatinant kalbėti mandagiai ir pragmatiškai taisyklingai.

Pradžioje mergaitė mandagumo žodžio *ačiū* vartojimo kontekstą taip pat painiojo su žodžio *prašau*. Pavyzdžiui, duodama tėvams kokį nors daiktą vietoj situacijai konvencionalaus žodžio *prašau* vartojo *ačiū* (žr. 20 pvz.).

20. Monika (1;9) tėčiui duoda kojine

MON: ***edn [: ačiū], tetiu [: tetiui].***

TEV: *čia tėčiui bus.*

TEV: *ačiū.*

Mergaitė atsimena, kad kokio nors daikto davimo / gavimo situacijose vartojamas žodis *ačiū*, tačiau jai vis dar trūksta žinių, kad padėkoti turėtų pašnekovas, kuriam duodamas daiktas, o ne atvirkščiai.

Tekstyno duomenimis, berniuko kalboje pragmatiškai tinkama mandagumo frazių *ačiū* ir *prašau* vartoseną pastebima 1;8 amžiaus laikotarpiu (žr. 21 ir 22 pvz.). Tiesa, toliau berniukas kartais vis dar painiojo ir klydo, kokią frazę kada vartoti, ar atkartodavo mamos pasakytas šias mandagumo frazes.

21. Mama pila Elvijui (1;8) arbatą

ELV: *abatytė [: arbatytė].*

MAM: *jau pilu pilu arbatytę.*

ELV: *aciu [: ačiū] balai [: labai].*

MAM: *ačiū labai?*

MAM: *nu, prašau, kačiuk, prašau.*

22. Elvijus (1;8) duoda mamai valgyti

ELV: *mamai.*

MAM: *ačiū.*

ELV: *dašau [: prašau].*

Tekstyno duomenimis, mergaitės kalboje savarankiškai ir pragmatiškai taisyklingai produkuota šių mandagumo žodžių raiška pastebima antrųjų metų pabaigoje ir trečiųjų pradžioje. Vis dėlto ir šiuo metu kartais pasitaiko pragmatinių klaidų (žr. 23 pvz.).

23. Monikos (2;1) mama čiaudi

MAM: *oi, atsiprašau.*

MAM: *ką reik sakyti?*

MON: *ačiū.*

MAM: *ačiū?*

MAM: *reik į sveikatą sakyti.*

MAM: *kai kas nors nusičiaudo, Monika, reikia sakyti į sveikatą.*

Panašiai klydo ir berniukas, kai nusičiaudėjo, mamai paklausus, kokią mandagumo frazę reikėtų pasakyti, vietoje *atsiprašau* pasakė *ačiū* (žr. 5 pvz.). Kaip matyti, abu vaikai žodį *ačiū* vartojo jam nebūdingame kontekste. Tai patvirtina, kad mandagumo frazes vaikai vartoja dar prieš suvokdami jų reikšmę ir dėkojimo žodis produkuojamas net ir nesijaučiant dėkingam (žr. Gleason et al 1984: 494). Kadangi vaikai dažnai skatinami pasakyti *ačiū*, tai ir šiais atvejais veikiausiai galvota, kad tinka produkuoti šį mandagumo žodį. Galima teigti, kad, nors vaikai anksti suvokia, kad egzistuoja specifiniai žodžiai vartojami tam tikruose mandagumo kontekstuose, jiems prireikia daugiau laiko perprasti, kokiose situacijose kokius žodžius reikėtų vartoti.

Vyresniame amžiuje kontekstui netinkamų pasakymų mažėja. Kiek vyresnio berniuko kalboje užfiksuota atvejų, kai padėkojama ne tik gavus kokį daiktą, bet ir mandagiai atsisakant pasiūlymo (žr. 24 pvz.).

24. Tėvai Elvijui (2;4) siūlo pavalgyti

MAM: *valgysi, Elvijuk, šašlykų?*

ELV: *ne, mes isvaziojam [: išvažiuojame] tik į muziejų.*

TEV: *o duonytės?*

ELV: *ne.*

TEV: *su česnakų?*

ELV: *ne, ačiū.*

Apibendrinant dėkojimo ir mandagumo žodžių *prašau / prašom* raišką pasakytina tai, kad, nors lietuvių kalboje padėka gali būti reiškiamą jaustukais *ačiū, dėkui* ar performatyviu veiksmažodžiu *dėkoju*, tirtuose tekstynuose vaikų kalboje variantiškos raiškos nėra, dėkojimo šnekos aktas reikštas tik žodžiu *ačiū*. Pradžioje vaikams buvo būdingos pragmatinės šių mandagumo šnekos aktų vartojimo klaidos. Kadangi šie šnekos aktai yra dažni tėvų kalboje (remiantis tekstynais, mamų kalboje vieni dažniausiai užfiksuotų mandagumo šnekos aktų, žr. 1 ir 2 lent.), be to, kaip jau aptarta, vaikai mandagumo mokytį specialiai, *ačiū, prašau / prašom* mandagumo frazes vartoti pragmatiškai taisyklingai jie pradėjo anksti (maždaug antrųjų metų pabaigoje–trečiųjų pradžioje).

Be jau aptartų mandagumo šnekos aktų, tekstynuose esama keletas **atsiprašymų** raiškos pavyzdžių. Tiesa, vaikų kalboje atsiprašymo raiška rasta tik berniuko kalboje. Tirtu laikotarpio pradžioje vaiko kalboje užfiksuoti atsiprašymai buvo tik mamos žodžių pakartojimai, taip vaikas stengėsi įsiminti atsiprašymo žodį. Tekstyno duomenimis, vaikui nelengva įsisavinti atsiprašymą. Stebėjimo laikotarpio pradžioje berniukas darė pragmatinių klaidų, painiojo, kokiam kontekste reikėtų vartoti mandagumo žodžius *atsiprašau / ačiū* ir *prašau* (žr. 5 ir 25 pvz.).

25. Elvijus (2;2) prašo mamos paduoti jam žaislinę mašiną

ELV: *Makiną [: Mcqueen] dok [: duok].*

ELV: *atsiprasau [: atsiprašau], Makiną [: Mcqueen] dok [: duok].*

Nors atsiprašymo tikslas – „išreikšti apgailestavimą dėl kurio nors paties adresanto <...> atlikto <...> veiksmo arba dėl nemalonios situacijos, kuri susidarė dėl adresanto kaltės“ (Čepaitienė, Malakauskas 2013: 18), nesuprasdamas šio šnekos akto reikšmės, berniukas atsiprašymą produkavo net ir tose situacijose, kuriose jis nėra kaltas ir jam nėra dėl ko apgailestauti (žr. 26 ir 27 pvz.).

26. Elvijus (1;10) susimuša galvą

ELV: *susimušei.*

MAM: *kaip tu susimušei?*

ELV: *galvytę.*

MAM: *ar skauda?*

ELV: *siaugda [: skauda].*

MAM: *tai ką reik daryt, kai skauda?*

ELV: ***atepašau [: atsiprašau].***

MAM: *taip, o kad neskaudėtų reikia papūsti.*

27. Elvijus (2;1) nukrenta

ELV: ***atsipasau [: atsiprašau].***

MAM: *nupuolei.*

ELV: *nupoliau [: nupuoliau], atsipasau [: atsiprašau], ma [: mama].*

MAM: *nieko.*

Berniukas veikiausiai žodį *atsiprašau* sieja su skausmu. Ką nors užgavus, įprasta atsiprašyti. Šio atsiprašymo situacijos ypatumo vaikus neretai pamoko tėvai. Tai matyti ir tirtame tekstyne (žr. 9 pvz.), kai sukėlęs skausmą vienam iš tėvų vaikas yra raginamas atsiprašyti. Vis dėlto, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, berniukas atsiprašymo kontekstą susieja ne tik su tomis situacijomis, kuriose skausmą kitam sukelia pats (pvz., mušasi), bet ir tomis, kai pats užsigauna ir jam skauda.

Pirmas savarankiškas situacijai tinkamas atsiprašymas vaiko kalboje pastebimas 2;4 amžiaus laikotarpiu. Iki šio laiko pasisveikinimą, atsisveikinimą, mandagumo frazes *ačiū* ir *prašau* vaikas jau vartojo tinkamai. Taigi, kaip ir buvo galima tikėtis remiantis kitų autorių tyrimais (žr. Ely, Gleason 2006; Ninio, Snow 1996: 92), pragmatiškai taisyklinga atsiprašymo raiška atsiranda šiek tiek vėliau nei prieš tai aptartų kitų mandagumo šnekos aktų.

Tekstynuose beveik nėra **sveikinimo ir linkėjimo** raiškos, nes šie šnekos aktai dažniausiai produkuojami ypatingomis progomis, o tekstynuose užfiksuoti tėvų ir vaikų pokalbiai kasdieniški. Sveikinimo pavyzdys rastas tik berniuko kalboje. Jį berniukas produkavo viename iš pokalbių mamai paklausus, kaip sveikinama su gimtadieniu (žr. 7 pvz.). Vis dėlto yra keletas konvencionalių palinkėjimų, būdingų ir kasdienei interakcijai. Pavyzdžiui, susirinkus prie stalo valgyti įprasta palinkėti *skanaus* ar pašnekovui nusičiaudėjus – sveikatos. Keletas tokių linkėjimų pavydžių yra ir vaikų kalboje. Tiesa, tai buvo tik tėvų ištartų frazių pakartojimai (žr. 2 ir 28 pvz.).

28. Monika (1;11) nusičiaudi

MAM: į sveikatą.

MON: į sekatą [į sveikatą].

Tekstynų duomenimis, linkėjimo frazių vaikai savarankiškai neprodukavo. Nedaug tokių pavyzdžių rasta ir mamų kalboje (žr. 1 ir 2 lent.). Tiesa, abi mamos, vaikams nusičiaudėjus, įprastai palinkėdavo sveikatos. Vis dėlto tik sykį užfiksuota palinkėjimo *skanaus* raiška (žr. 2 pvz.), nors valgymo situacijos tekstynuose pasitaikė palyginti dažnai. Remiantis tirtais tekstynais, galima manyti, kad intymiai vaiko ir tėvų interakcijai tokie palinkėjimai nebūdingi. Kadangi jie reti tėvų kalboje, nebūdingi ir ankstyvajai vaikų kalbai.

Apibendrinant atlikto tyrimo vertę, pažymėtina, kad darbo medžiagai rinkti taikytu natūralaus stebėjimo metodu nepavyko užfiksuoti pakankamai kai kurių kasdienėje interakcijoje rečiau pasitaikančių mandagumo šnekos aktų (pvz., atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo) pavyzdžių, todėl ateityje reiktų atlikti daugiau šių šnekos aktų įsisavinimo tyrimų. Nepaisant to, atliktas tyrimas atskleidė kai kurias vaikams būdingas pragmatines mandagumo šnekos aktų vartosenos klaidas, kurios fiksuotos maždaug iki trečiųjų metų pradžios. Šie rezultatai galėtų būti naudingi vaikų kalbos tyrėjams ir vaikų ugdytojams.

6. Apibendrinimas

Remiantis 1;6–2;7 amžiaus berniuko ir 1;8–2;8 amžiaus mergaitės kalbos natūralaus stebėjimo metodu sukauptais tekstynais, straipsnyje tirta mandagumo šnekos aktų (pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo, atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo, mandagumo žodžių *prašau / prašom*) raiška ir raida vaikų kalboje. Atsižvelgiant į užsienio mokslininkų tyrimus, kelta hipotezė, kad antraisiais–trečiaisiais gyvenimo metais tirti lietuvių vaikai bus įsisavinę didžiąją dalį minėtų mandagumo šnekos aktų.

Tyrimo rezultatai rodo, kad, nors mandagumo šnekos aktų raiška tirtų vaikų kalboje atsiranda nuo pat jų kalbos tiriamojo laikotarpio pradžios, pradžioje vaikams dažnai vis dar trūko komunikacinės kompetencijos minėtus mandagumo šnekos aktus vartoti pragmatiškai taisyklingai. Jie dažnai painiojo, kokiose situacijose sakyti *ačiū, prašau / prašom* ir *atsiprašau*, stokojo žinių apie mandagumo replikų poras, jiems buvo būdinga pakartoti suaugusiųjų išstartas mandagumo frazes. Remiantis tekstynais, pirmiausia savarankiškai produkuotos ir pragmatiškai taisyklingai vartotos pasisveikinimo / atsisveikinimo frazės, neilgai trukus – dėkojimo ir mandagumo žodžių *prašau /*

prašom raiška. Kaip ir kitų autorių tyrimuose, savarankiška ir pragmatiškai taisyklinga atsiprašymo raiška rasta kiek vėliau (vaikui būnant 2;4) nei pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo ar mandagumo žodžių *prašau* / *prašom* raiška. Tirtu laikotarpiu vaikų kalboje taip pat buvo pavienių linkėjimo ir sveikinimo pavyzdžių, tačiau šie šnekos aktai produkuoti ne savarankiškai, o tik pakartojant suaugusiojo pasakymą arba po raginimo ištarti mandagumo frazę. Vis dėlto natūralaus stebėjimo metodas neleido sukaupti pakankamai rečiau kasdienėje tėvų ir vaikų interakcijoje pasitaikančių mandagumo šnekos aktų (pvz., atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo) pavyzdžių patikimoms išvadoms daryti. Kadangi natūraliomis sąlygomis minėtieji mandagumo šnekos aktai nedažni, daugiau pavyzdžių galėtų padėti sukaupti eksperimentinis metodas. Ateityje reikėtų atlikti daugiau šių mandagumo šnekos aktų įsisavinimo tyrimų.

Nepaisant to, pagrindinė tyrimo išvada keltą hipotezę patvirtina – trečiųjų metų pradžioje tirti vaikai jau taisyklingai vartojo daugelį mandagumo šnekos aktų. Tam įtakos turėjo tėvų pastangos socializuoti vaikus mokant juos mandagumo normų. Tekstynuose užfiksuota keletas pagrindinių mandagumo ugdymo strategijų, kurios sutampa ir su įvardijamomis kitų mokslininkų: vaikai tiesiogiai raginti pakartoti suaugusiųjų ištartas mandagumo frazes, skatinti klausimais, performatyvais ar mokyti metalingvistiniais komentarais. Tiesa, žinoma, nepamirština ir tai, kad mandagumo normų mokomasi ne tik paisant tėvų pastabų ir mokymų, bet ir stebint aplinką, kaip įvairiose socialinėse situacijose bendrauja tėvai ir kiti suaugusieji.

Galima manyti, kad ir kitiems lietuvių vaikams galėtų būti būdinga panaši tirtų mandagumo šnekos aktų raida ir aptartos pragmatinės klaidos, taip pat jie panašiai galėtų būti socializuojami vartoti mandagumo frazes. Vis dėlto apibendrinamosioms išvadoms pateikti reikėtų atlikti daugiau ir įvairesnių mandagumo šnekos aktų įsisavinimo tyrimų. Pažymėtina ir tai, kad ne mažiau svarbu tirti vyresnių nei šiame tyrime vaikų kalbą koncentruojant dėmesį į tai, kaip vaikai bendrauja ir kokią mandagumo raišką pasitelkia įvairesnėse, ne tik artimųjų interakcija apribotose, socialinėse situacijose.

Literatūra

Austin, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.

Balčiūnienė, I. 2009. *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija.

Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

- Balčiūnienė, I., J. Ančlauskaitė. 2011. Nurodymų raiška priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje. *Filologija* 16, 5–18.
- Baltrušaitis, V. 1999. Liaudies etiketo bruožai Kauno marių apylinkėse. *Kaišiadorys: miesto ir apylinkių praeitis*. O. Lukoševičius (sud.). 117–123.
- Bylaitė-Lapinskienė, A. 2004. Pasisveikinimas ir atsisveikinimas XX a. Lietuvos kaime. *Kalbos kultūra* 77, 142–149.
- Brown, P., S. C. Levinson. 1987 [1978]. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burdelski, M. 2010. Socializing politeness routines: Action, other-orientation, and embodiment in a Japanese preschool. *Journal of Pragmatics* 42, 1606–1621.
- Burdelski, M. 2011. Language Socialization and Politeness Routines. *The Handbook of Language Socialization*. A. Duranti, E. Ochs, B. B. Schieffelin (eds.). Blackwell Publishing. 275–295.
- Clark, E. V. 2009. *First Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čepaitienė, G. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Čepaitienė, G., A. Malakauskas. 2013. Atsiprašymo raiškos ypatumai. *Filologija* 18, 18–29.
- Daraškienė, I., I. Hilbig. 2019. Pokalbio strategijos vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 12, 1–38.
- Demuth, K. 1986. Prompting routines in the language socialization of Basotho children. *Language Socialization Across Cultures*. B. B. Schieffelin, E. Ochs (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 51–79.
- Ely, R., J. B. Gleason. 2006. I'm sorry I said that: apologies in young children's discourse. *Child Language* 33, 599–620.
- Fraser, B. 1990. Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics* 14, 219–236.
- Gleason, J. B., S. Weintraub. 1976. The Acquisition of Routines in Child Language. *Language in Society* 5(2), 129–136.
- Gleason, J. B., R. Y. Perlmann, E. B. Greif. 1984. What's the magic word: Learning language through politeness routines. *Discourse Processes* 7, 493–502.
- Greif, E. B., J. B. Gleason. 1980. Hi, thanks, and goodbye: More routine information. *Language in Society* 9(2), 159–166.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. *Pragmatics. A Reader*. S. Davis (ed.). New York: Oxford University Press. 305–315.
- Grigas, K. 1969. Liaudies etiketo formulės ir humoristiniai jų iškreipimai. *Liaudies kūryba* T1. 218–226.

- Hilbig, I. 2009. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Ingram, D. 1989. *First Language Acquisition. Method, Description, and Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamandulytė, L. 2009. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kamandulytė-Merfeldienė, L., S. Vainilavičiūtė. 2018. Positive and negative politeness in spoken Lithuanian. *Philologia Estonica Tallinnensis* 3, 66–94.
- Kavaliauskaitė, V. 2016. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 8, 160–187.
- Kučinskaitė, A. 1990. *Lietuvių kalbos etiketas*. Vilnius: Mokslas.
- Lakoff, R. 1973. The logic of politeness; or minding your p's and q's. *Papers from the 9th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292–305.
- Lakoff, R. 1975. *Language and woman's place*. New York: Harper and Row.
- Lapinskienė, A. 2004. Kaimynų tarpusavio santykiai bei liaudies etiketas XX a. Dzūkijos kaimo kasdienybėje. *Liaudies kultūra* 1(94), 12–19.
- Lapinskienė, A. 2011. Liaudies kalbos etiketas Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse XX a. 3–10 dešimtmečiais. *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. Prieiga internete: http://www.llt.lt/pdf/rumsiskes/rumsiskes-1_kalba-2003.pdf (žiūrėta 2019-04-18).
- Leech, G. N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- LDTŽ – M. Ramonienė, J. Brazauskienė, N. Burneikaitė, J. Daugmaudytė, E. Kontutytė, J. Pribušauskaitė. 2012. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- MacWhinney, B. 2000. *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Malakauskas, A. 1994. Taisyklinga ir netaisyklinga padėkos raiška. *Kalbos aktualijos* 2, 62–64.
- Nakamura, K. 2001. The acquisition of polite language by Japanese children. *Children's Language: Volume 10: Developing Narrative and Discourse Competence*. K. E. Nelson, A. Aksu-Koç, C. E. Johnson (eds.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. 93–112.
- Ninio, A., C. E. Snow. 1996. *Pragmatic Development*. Oxford: Westview Press.
- Searle, J. R. 1965. What Is a Speech Act? *Pragmatics. A Reader*. S. Davis (ed.). New York: Oxford University Press. 254–264.

- Searle, J. R. 1975. Indirect Speech Acts. *Pragmatics. A Reader*. S. Davis (ed.). New York: Oxford University Press. 265–277.
- Searle, J. R. 1976. A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society* 5(1), 1–23.
- Snow, C. E., R. Y. Perlmann, J. B. Gleason, N. Hooshyar. 1990. Developmental perspectives on politeness: Sources of children's knowledge. *Journal of Pragmatics* 14(2): 289–305.
- Šukys, J. 2003. *Kalbos kultūra visiems*. Kaunas: Šviesa.
- Tessonneau, A.-L. 2005. Learning respect in Guadeloupe: Greetings and politeness rituals. *Politeness and Face in Caribbean Creoles*. S. Mühleisen, B. Migge (eds.). Amsterdam: John Benjamins. 255–282.
- Watson-Gegeo, K., D. Gegeo. 1986. Calling out and repeating routines in Kwara'ae children's language socialization. *Language Socialization Across Cultures*. B. B. Schieffelin, E. Ochs (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 17–50.

Mandagumo šnekos aktai vaikų kalboje: pragmatinės klaidos ir įsisavinimas

Santrauka

Straipsnyje analizuojama mandagumo šnekos aktų (pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo, mandagumo žodžių *prašau / prašom*, atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo) raiška ir raida 1;6–2;7 amžiaus berniuko ir 1;8–2;8 amžiaus mergaitės kalboje. Tyrimo duomenų šaltinis – Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkų natūralaus stebėjimo metodu sukaupti du lietuvių vaikų kalbos tekstynai, kuriuose užfiksuoti tirtų vaikų pokalbiai (įrašų trukmė apie 20 ir 27 val.) su artimaisiais, dažniausiai mamomis. Straipsnio tikslas – aptarti minėtų mandagumo šnekos aktų raišką ir raidą vaikų kalboje, paanalizuoti vaikų kalbai būdingas mandagumo šnekos aktų vartojimo pragmatines klaidas, apžvelgti tėvų taikomas mandagumo ugdymo strategijas. Remiantis užsienio mokslininkų tyrimais, straipsnyje kelta hipotezė, kad antraisiais–trečiaisiais gyvenimo metais tirti lietuvių vaikai bus įsisavinę didžiąją dalį minėtų mandagumo šnekos aktų.

Atlikus tyrimą, nustatyta, kad tiriamojo laikotarpio pradžioje vaikams dažnai vis dar trūko komunikacinės kompetencijos mandagumo šnekos aktus vartoti pragmatiškai taisyklingai. Jie dažnai painiojo, kokiose situacijose sakyti *ačiū, prašau / prašom* ir *atsiprašau*, stokojo žinių apie mandagumo replikų poras, buvo būdinga kartoti suaugusiųjų ištartas mandagumo frazes. Pirmiausia savarankiškai produkuotos ir pragmatiškai taisyklingai vartotos pasisveikinimo / atsisveikinimo frazės, neilgai trukus – dėkojimo ir mandagumo žodžių *prašau / prašom* raiška. Kitų mandagumo

šnekos aktų (atsiprašymo, sveikinimo ir linkėjimo) tekstuose užfiksuota labai mažai, todėl ateityje reiktų atlikti daugiau šių mandagumo šnekos aktų įsisavinimo tyrimų.

Nepaisant to, atlikus tyrimą, nustatyta, kad trečiųjų metų pradžioje tirti lietuvių vaikai jau taisyklingai vartojo daugelį tirtų mandagumo šnekos aktų. Tam įtakos turėjo tėvų pastangos socializuoti vaikus mokant juos mandagumo normų. Iširta, kad tėvai taikė šias mandagumo ugdymo strategijas: vaikus tiesiogiai ragino pakartoti išstartas mandagumo frazes, skatino klausimais, performatyvais ar mandagumo normų mokė produkuodami metalingvistinius komentarus. Galima manyti, kad ir kitiems lietuvių vaikams galėtų būti būdinga panaši tirtų mandagumo šnekos aktų raida ir aptartos pragmatinės klaidos, taip pat jie panašiai galėtų būti socializuojami vartoti mandagumo frazes. Vis dėlto apibendrinamosioms išvadoms pateikti reiktų atlikti daugiau ir įvairesnių mandagumo šnekos aktų įsisavinimo tyrimų.

Politeness Speech Acts in the Speech of Children: Pragmatic Mistakes and Acquisition

Summary

The paper aims to discuss the expression and development of politeness speech acts, i.e. greeting, saying goodbye, thanking, usage of the word *please*, apology, congratulation and wishes, in the speech of a Lithuanian boy, aged 1;6–2;7, and a girl, aged 1;8–2;8. The source of data contains two corpora of transcribed conversations of the children mostly interacting with their mothers (about 20 and 27 hours of recordings are transcribed). The corpora are developed by scholars of Vytautas Magnus University, Lithuania. One of the foci of analysis is to discuss the expression and development of the above-mentioned politeness speech acts and common pragmatic errors regarding the usage of politeness formulas in the children's speech. Another focus is the investigation of the socialization strategies applied by the parents. Based on the current research by different scholars, the article raises the hypothesis that Lithuanian children in the second or third year of life acquire the majority of politeness speech acts as discussed in this paper.

The analysis revealed that at the beginning of the observation children lacked communicative competence to use politeness speech acts in a pragmatically appropriate way. They confused situations when to use politeness formulas of thanking, apology and the word *please* and lacked the knowledge of how to use politeness adjacency pairs. The study also shows that the repetition of

parents' politeness formulas was common. Furthermore, the appropriate use of spontaneous and pragmatic greeting and saying goodbye was observed first, and only later the usage of thanking and the word *please* appeared. However, only few examples of other politeness speech acts (i.e. apology, congratulation and wishes) were observed in the corpus. Therefore, further research is necessary.

The results demonstrate that at the beginning of the third year the children used most of the politeness speech acts appropriately. An early acquisition was affected by children's familiarisation with politeness routines taught by their parents. The parents directed and prompted their children to repeat politeness formulas, elicited them by questions or performatives and sometimes taught children to be polite by producing metalinguistic comments. Current research seems to indicate that other Lithuanian children could demonstrate similar developmental patterns of politeness speech acts and make similar pragmatic errors as well as being similarly socialized to use politeness formulas.

Keywords: psycholinguistics, children's speech, speech acts, language acquisition, socialization into politeness

Įteikta 2019 m. balandžio mėn.

Publikuota 2019 m. birželio mėn.